

Т. І. Прокоп

УСУНЕННЯ К. РОЗУМОВСЬКОГО ВІД ГЕТЬМАНСЬКОЇ ВЛАДИ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ П. РУМЯНЦЕВА-ЗАДУНАЙСЬКОГО ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРОМ МАЛОРОСІЇ

В статті проаналізовано процес усунення від влади К. Розумовського та призначення П. Румянцова-Задунайського на посаду генерал-губернатора Малоросії. Автор розглядає обставини, при яких було знищено інститут Гетьманства та встановлений контроль над управлінням Лівобережною Україною російською імперською владою.

Ключові слова: *К. Розумовський, П. Румянцев-Задунайський, Катерина II, Малоросійська колегія, ліквідація автономії.*

Після того як до влади в російській імперії прийшла Катерина II, одним з основних завдань, які вона ставила перед собою, було підпорядкування всіх суб'єктів Російської імперії центральній владі в Петербурзі. Особливу увагу імператриця зосереджувала на землях Лівобережної України, які користувались тоді широкою автономією. Вона прекрасно розуміла, що поки існує Гетьманщина на чолі з К. Розумовським, то реалізувати цей план було фактично неможливо. Імператриця не могла просто так усунути від влади гетьмана, який користувався широкою підтримкою населення Лівобережної України, оскільки цим самим могла наразитися на широку опозицію з боку як козацької старшини, так і звичайного населення. Тому було вирішено створити всі необхідні умови для того, щоб гетьман самостійно склав свої повноваження.

Після ліквідації Гетьманщини управління Лівобережною Україною фактично повністю перейшло в руки імперських чиновників. Значною мірою це була заслуга Катерини II та її намісника, П. Румянцова. Дослідження цієї теми дасть змогу зрозуміти механізм зміни влади на території Лівобережної України. Особливу увагу автор зосереджує на ролі П. Румянцова-Задунайського в процесі поглинання Гетьманщини. Чому був призначений саме він на посаду генерал-губернатора та наскільки незалежним він був в своїх рішеннях? Вивчення цих питань дасть змогу краще зрозуміти російсько-українські відносини кінця XVIII ст. саме тому дана тема є актуальною.

Об'єкт дослідження – Лівобережна Україна в перехідний період від автономії Гетьманщини до її повного злиття з російською імперською системою.

Предмет дослідження – усунення від влади К. Розумовського та призначення П. Румянцова-Задунайського на посаду генерал-губернатора Малоросії.

Мета роботи – на основі комплексного аналізу історіографії та джерел дослідити процес усунення від влади К. Розумовського та призначення П. Румянцова-Задунайського генерал-губернатором Малоросії.

В дослідженні ставляться такі завдання:

- з'ясувати яким чином були створені умови для усунення від влади К. Розумовського;
- дослідити процес утворення Другої Малоросійської колегії;
- проаналізувати причини призначення П. Румянцева-Задунайського генерал-губернатором Малоросії.

Географічні рамки дослідження – територія Лівобережної України, а саме колишня Гетьманщина, яка включала Чернігівщину, Новгород-Сіверщину та Київщину.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють останні роки гетьманування К. Розумовського, починаючи з 1760 по 1764 рр., та початковий період генерал-губернаторства П. Румянцева-Задунайського (1764–1768).

Вагоме місце в дослідженні цього питання посідають праці істориків народницького спрямування, які розглядали козацьку еру як період боротьби мас за свободу і соціальну справедливість проти експлуатації українського населення. Вагоме місце посідають праці О. Лазаревський, який досліджував ліквідацію автономії Гетьманщини, саме він відкрив «Опис Малоросії» зроблений П. Рум'янцевим, а також, опираючись на архівний матеріал, викрив дворянські фальсифікації історії України. О. Лазаревський в основному зосереджувався на питаннях соціальної історії. Його найвідомішою працею є «Опис старої Малоросії» [1]. Для дослідження намісництва П. Рум'янцева на території України цінними є праця О. Лазаревського «По поводу ста лет от смерти гр. П. Рум'янцева» [2]. До представників цього напрямку належить і М. Стороженко [3], який описуючи історичну долю козацтва, вважав 1764 рік переломним між епохою зовнішнього політичного з'єднання Гетьманщини з російською державою і епохою повного внутрішнього об'єднання Гетьманщини з Російською імперією. Д. Міллер досліджував процес перетворення козацької старшини на російське дворянство [4].

Чи не єдиною працею, яка стосується виключно діяльності П. Рум'янцева та Другої Малоросійської колегії, є робота Г. Максимовича «Деятельность Рум'янцева-Задунайского по управлению Малороссией» [5]. Він розглядав колегію як особливу форму правління Україною, яка, на його думку, уже існувала у 1734–1751 роках, а Катерина не ввела нічого нового, а тільки збільшила кількість членів колегії, змінила порядок засідань і зрівняла в правах українських і російських чиновників.

На початку ХХ ст. історики відкинули ідеї народників і виробили нову «державницьку» школу. В працях дослідників цього періоду вже домінує переконання про Гетьманщину як незалежне державне утворення. Звичайно, основну увагу вони зосереджували на ранньому періоді історії Гетьманщини, певну увагу приділяли процесу ліквідації інституту гетьманства. В своїй основі вони досліджували приклади опору імперській політиці. М. Слабченко, досліджуючи центральні установи України у XVII-XVIII ст., порівнював діяльність Першої та Другої Малоросійських колегій і го-

ворив, що остання була запроваджена не як контролюючий, а як вищий орган місцевого управління України [6].

В радянський період питання ліквідації автономії Гетьманщини фактично не висвітлювалось. Тільки в умовах лібералізації комуністичного режиму в Україні до проблеми Другої Малоросійської колегії та генерал-губернаторства П. Рум'янцева звернувся О. Путро. В своєму дослідженні «Лівобережна Україна в складі Російської держави в другій половині XVIII ст.» [7] він показав процес перетворення козацької старшини в дворянство та закріпачення селянсько-козацьких мас. О. Путро розкрив сутність старшинської панівної верхівки, а також простежив юридичне оформлення кріпосних відносин того періоду.

Проблема інтеграції Гетьманщини в імперські структури Росії цікавили і діаспорних істориків, Д. Дорошенка [8], А. Яковліва [9] та ін. В цьому плані вагомий внесок був зроблений О. Оглоблиним, який в своїй праці «Люди старої України» показав опозиційність української козацької старшини до імперської політики російських царів [10]. Та найбільшої уваги серед діаспорних істориків заслуговує праця З. Когута «Російський централізм і українська автономія: ліквідація Гетьманщини 1760-1830» [11]. В цій праці детально проаналізований процес інкорпорації український владних та соціальних структур в всеросійську адміністративну систему. Автор аналізує політичні, соціальні та економічні зміни, які відбувались з підвладними російській імперії українськими землями, проте автор упускає в своєму дослідженні процес культурної асиміляції та «русифікації». Також недоліком роботи З. Когута є відсутність архівних даних, з якими він не мав змоги працювати, а обмежився вже опублікованими матеріалами.

В сучасній українській історіографії відсутні комплексні дослідження генерал-губернаторської діяльності П. Рум'янцева. Це питання згадується лише опосередковано в більш загальних дослідженнях таких авторів як О. Гуржій, Т. Чухліб [12], Л. Мельник [13]. Н. Яковенко, в своїй праці з історії України велику увагу приділяє процесу інкорпорації Лівобержної України в систему Російської імперії [14]. Дослідженням діяльності Другої Малоросійської колегії займається О. Струкевич [15]. Він розглядає причини заснування, визначення компетенції та напрямків політико-адміністративної діяльності Другої Малоросійської колегії.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку історичної науки в Україні є велика потреба в розробці нових досліджень, які дозволили б висвітлити всі аспекти процесу ліквідації Гетьманщини та призначення П. Рум'янцева на посаду генерал-губернатора Малоросії.

Для написання статті використано широкий спектр досліджуваних джерел різних видів. В першу чергу до уваги бралися недруковані джерела. Зокрема, використано матеріали Центрального державного історичного архіву України в м. Києві: «Про звільнення гетьмана Розумовського і створення Малоросійської колегії», «Про призначення президента та членів Малоросійської колегії» [16]; а також матеріали з Російського державного архіву древніх актів м. Москва: «Переписка з приводу вступу на престол Катерини II» [17],

«Переписка гр. Теплова з Катериною II» [18], «Про ліквідацію звання гетьмана в Малоросії і про майно, яке йому належало» [19] та ін.

Окрім того були використані і друковані джерела, зокрема, настанови, накази та маніфести, які видавала імператриця Катерина II. До них належать такі документи, як «Маніфест імператриці Катерини II» [20], «Наказ Катерини II про запровадження малоросійської колегії», «Настанови дані П. Рум'янцеву, при призначенні його малоросійським генерал-губернатором» [21] та ін. Чимало інформації можна почерпнути і з джерел епістолярного жанру, як наприклад з «Листи Катерини II до А.В. Олсуфьева» [22], «Листи графа П. Рум'янцева до генерал-прокурора князя А.А. Вяземського про нагородження малоросіян чинами» [23] та ін. Безпосередньо про діяльність П. Рум'янцева на посаді генерал-губернатора можна дізнатися з ділових документів: «Акти по управлінню Малоросії гр. П.А. Рум'янцева за 1767 р.» [24], «Архів Малоросійської колегії при Харківському університеті» [25], «Доповідь графа П. Рум'янцева про різні дії з управління Малоросією» [26], «Розпорядження П. Рум'янцева з управління Малоросією» [27]. Опрацювання всіх цих матеріалів дало змогу дослідити дану тему.

Прихід до влади імператриці Катерини II ознаменував новий етап в історії України. Нова імператриця була прихильницею «просвітницького правління», яке базувалося на антифеодальних і антиабсолютистських настроях, та на діях вона навпаки намагалась обмежувати права своїх підданих. Катерина II висловлювалася на користь «поліцейської», або скоріше «добре впорядкованої», держави. Такий чисто німецький світогляд був головним принципом її правління Російською імперією. Зміцнення засад просвітницького правління добре впорядкованої держави було основною метою Катерини II. В основі її програм лежала мета унітарної держави. Національним особливостям імператриця не надавала великого значення. Вважалося, що вони просто відображають різницю у рівнях розвитку. Катерина II вірила, що з адміністративною інтеграцією та більш однорідним розвитком регіональні відмінності зникнуть. Тож кінцевою метою мала бути інтеграція всіх підвладних російській імперії земель в адміністративно-економічному, інституціонально-соціальному та культурному плані [17, с.35].

Прийшовши до влади Катерина II зобов'язала К. Розумовського рапортувати до Сенату з приводу виконання її указів, а також спробувала провести в обхід гетьманського нову ревізію за участю російських офіцерів [28, с.18]. Імператриця не могла негайно позбавити Гетьманщину широких прав, щоб не спровокувати різкий опір її політиці.

Першим тривожним сигналом для К. Розумовського стала записка Г. Теплова, який був дорадником і наглядачем за маєтком К. Розумовського, а після перевороту 1762 р. став секретарем імператриці Катерини. В своїй записці він досить критично ставиться до того як гетьман розпоряджається українськими землями, та й взагалі заперечує необхідність існування Гетьманщини, стверджуючи, що українські землі повинні перебувати виключно під управлінням Російської імперії [29, с.170].

В записці стверджувалось, що більшість земельних володінь на території Гетьманщини не є повноправними і їхні власники не мають ніяких документів, які б доводили їхню власність на цю землю. Теплов зауважував, що ревізії, які проводились на Гетьманщині, є неправдивими, оскільки старшини не приділяли їм проведеної належної уваги, маючи в цьому свою вигоду. Він наводив дані переписів 1751, 1753 і 1756 років, які суттєво різняться між собою. Найбільш точним переписом він називав той, який здійснювався за часів Петра II, оскільки тоді за його ходом стежили російські офіцери [29, с.207].

В «Записці» не обійшлося і без критики судової системи. Теплов писав, що в період польського панування на українських землях не було повноцінних судів, окрім Гетьманського суду. Внаслідок цього, за його твердженням, в українців розвинулось особливе почуття свободи. Теплов вказував на велику паутанину в судовій системі, яка виникла через одночасну дію в Малоросії трьох різних прав – Литовського, Магдебурзького і Саксонського. Основним недоліком судової системи він називав невідповідність правової системи Гетьманщини до самодержавницького ладу.

Тривожило Г. Теплова і становище, в якому опинилися козаки, що проживали разом з селянами. За його словами поміщики тільки тим і займаються, що звинувачують один одного в різних гріхах і більшість свого часу приділяють міжусобним суперечкам, при цьому сотники не спостерігають за козаками, більшість яких спилися і чинять багато протиправних дій [18, с.23].

В останньому пункті своєї записки Теплов писав про велику шкоду, яка завдається імперії і самим селянами через їхнє право вільно переходити від одного поміщика до іншого: «Причиною внутрішнього і всеімперського розорення є шкода від вільного переходу з одного місця на інше в Малоросії».

Свою «Записку» Г. Теплов закінчив такими словами: «Це є тільки виклад головних зловживань, які кояться в Малоросії; якщо ж виникне потреба в'яснити про все детальніше, то варто тільки подивитися в розгляд їхніх судових справ, в гетьманські накази і їх внутрішню економіку, тоді багато ще зловживань виявиться [30, с.180].

Отже, Теплов звинуватив гетьманську владу в шахрайстві під час перепису населення, проведеного з метою позбутися податків і применшити людські ресурси і твердив, що єдиний достовірний перепис населення був проведений російськими чиновниками за часів першої Малоросійської колегії (1723), а також вказував на масове зайняття українцями державних земель. Катерина II відразу зреагувала на це і суворо заборонила їх передачу у приватне володіння. У листопаді 1763 р. уряд порадив сенатові підготувати новий закон про черговий перепис населення Гетьманщини. Головним прибічником перепису був Теплов, який відвідав сенатські слухання і допоміг написати кінцевий варіант указу. Указ доручив проведення перепису російським чиновникам, а гетьман мав беззаперечно їм підпорядкуватися [11, с.94].

Записка Теплова була першим тривожним сигналом для К. Розумовського, наступним же стала реакція імператриці на «Прохання малоросійського шляхетства» (1764 р.), в якому було викладено програму значного розширення політичної автономії України. Серед пунктів «Прохання» є і такі вимоги: надати українському народові право вільного обрання гетьмана, запровадити вищу судову установу – трибунал, дозволити скликати двічі на рік сейм, або генеральну раду, звільнити Україну від безплатного утримання російських полків, щоб з цих коштів фінансувати 30-тисячне козацьке військо, повернути Україні відібрані в неї території. Такі вимоги становили загрозу для абсолютистських устремінь Російської корони [31, с.36].

Наступним акордом у справі усунення К. Розумовського від влади були відомості, які імператриця отримала з Києва. Тут говорилося, що серед української старшини розгорнулася кампанія зі збирання підписів під петицією з проханням залишити гетьманство довічно в родині Розумовських. Проект про затвердження за родом Розумовських спадкового гетьманства обговорювався на Глухівській раді і був підписаний полковниками і частиною генеральної старшини, хоча широкої підтримки він не набрав. Про цей проект імператриця дізналася від київського генерал-губернатора Федора Воейкова і Київського митрополита Арсенія Могилянського [32, с.67].

Цікавим є той факт, що в своєму листі до графа Олсуф'єва Катерина II писала, що сам Теплов підштовхував молодого гетьмана, до скликання сеймів і обговорення проекту спадковості гетьманської влади [33, с.427]. Тобто, можна сказати, що Г. Теплов грав подвійну гру, з одного боку він підбурював К. Розумовського до дій, які викликали невдоволення в імператриці і одночасно писав до імператриці критичні листи про непорядки, які чинить гетьман.

Останньою крапкою в справі усунення гетьмана від влади стала, так звана «справа Мировича», хоча сам гетьман мав до неї тільки опосередковане відношення. Перебуваючи на посаді молодшого офіцера Шліссельбурзької фортеці – Василь Мирович, дізнавшись, що під їхнім наглядом в фортеці знаходиться законний імператор Іван IV, здійснив спробу перевороту, але вона зазнала невдачі. Іван VI був убитий своїми охоронцями, а Мировича віддали до суду. Мимоволі в цю справу був втягнутий Кирило Розумовський. Так під час судового процесу Мирович стверджував, що ідею перевороту йому підкинув гетьман, оскільки коли він напередодні звернувся до Розумовського з проханням підтримати його справу, гетьман відмовився допомагати, але сказав, щоб той виплутувався самостійно. На суді Мирович трактував слова гетьмана, як заклик до дії [34, с.24]. Важливішим було те, що ця справа висвітлила ставлення Катерини до Гетьманщини й українців. У своєму маніфесті стосовно Мировича Катерина спеціально наголосила на тому, що злочинець був українського походження, сином найближчого прибічника «зрадника» Мазепи [35, с.138].

Записка Теплова, Глухівська рада, проект спадкового гетьманства та справа Мировича створили при дворі зісну анти-

українську атмосферу і вже у січні 1764 р. Катерина II наказала К. Розумовському прибути до Санкт-Петербурга й під загрозою кари за «зраду» примусила його зректися гетьманства. Указом від 10 листопада 1764 р. гетьманський пост оголошувався ліквідованим, а управління передавалося новоствореному органу – Малоросійській колегії [36, с.24]. Скасування гетьманства було давньою мрією імператриці, в своєму листі до В'яземського вона висловлювала своє бажання: «щоб час та ім'я гетьманів зникло» [37, с.345]. Аналізуючи основні підстави усунення від влади К. Розумовського, можна сказати, що в більшій мірі вони були штучні і фактично являли собою провокацію проти гетьмана, яка повинна була легітимізувати створення Другої Малоросійської колегії та призначення генерал-губернатора Маоросії.

Отож, після усунення К. Розумовського, управління Гетьманщиною перейшло до рук Малоросійської колегії, яку очолив П. Румянцев, син денщика Петра I, відомий полководець, який здобув собі славу під час Семирічної війни. До Малоросійської колегії входило вісім членів, з яких четверо були українцями і четверо росіянами. Українським членом Малоросійської колегії надавалися «табельні чини», що зрівнювало їх в правах з російськими представниками [16, с.96].

Влада П. Рум'янцева на території Гетьманщини була фактично прирівняна до влади гетьмана, вона обмежувалась хіба що, так званими «Установами про губернії» [38, с.114]. Але насправді П. Рум'янець у своїй діяльності завжди керувався інструкціями імператриці Катерини II, згідно з якими він повинен був різними способами сприяти інтеграції української адміністративної системи до загальноросійського ладу і при цьому обережно і систематично нищити українські національні права та вольності [39, с.23].

Одразу ж після перевороту Катерина II віддала наказ П. Панину прийняти військовий корпус, що перебував під командуванням П. Рум'янцева, в своє підпорядкування. Імператриця відкликала генерала назад в Санкт-Петербург, а згодом передала йому в командування Естляндську дивізію. З листа молодого генерала до матері помітно, що П. Рум'янець не був задоволений своїм новим призначенням і тому згодом він взяв відпустку. Одразу після цього Катерина II викликала його до імператорського палацу [13, с.87]. Пруський посол граф Сольмс у листі від 1-го червня 1764 р. писав, що повернення Рум'янцева до палацу всіх здивувало, оскільки він завжди себе називав людиною, яка впала в немилість імператриці. Молодий генерал гостював в імператриці декілька днів, за цей час він багато спілкувався з Катериною і навіть встиг показати маневри своєї дивізії. Перебування Румянцова в імператорському палаці було досить успішним і вже згодом імператриця призначила 37-річного генерала своїм намісником в Малоросії та президентом Малоросійської колегії [40, с.14].

Існує думка, що призначення П. Рум'янцева було свого роду засланням, способом позбутися небезпечного графа при дворі. Катерина підозріло ставилася до нього через колишні зв'язки з

Петром III. А чутки про те, що граф П. Рум'янцев був незаконним сином Петра викликали ще більше незадоволення в імператриці, оскільки він в будь-який момент міг стати ключовою фігурою можливого заколоту. Всі ці фактори робили перебування Рум'янцева при дворі небезпечним для Катерини II. Тому цілком ймовірно, що Катерина II навмисне відправила П. Рум'янцева на периферію, щоб він не становив загрози її пануванню [12, с.59].

Одразу ж після того, як Катерина II змусила К. Розумовського подати у відставку, вона наказала новопризначеному генеральному прокурору князю А.А. В'яземському керуватися принципами адміністративної централізації та русифікації стосовно західних територій, що мали самоврядування, вона писала: «Малоросія, Ліфляндія та Фінляндія є провінціями, які користаються і управляються наданими їм привілеگیями, несподіване відторгнення від них було б неправильним, але ж і назвати їх чужоземними і поводитись з ними, як з чужоземними є більше, аніж помилка. Ці провінції, а також Смоленську, потрібно найлегшим способом привести до того, щоб вони зрусифікувались і перестали б дивитись, як вовки до лісу. Це буде легко зробити, якщо розумні люди будуть вибрані начальниками в тих провінціях, а в Малоросії, потрібно буде старатися, щоб час та ім'я гетьманів зникли» [37, с.349].

Інтеграція Гетьманщини в імперські структури була основною метою імператриці, але при цьому вона не хотіла застосовувати силових методів, а діяла ліберально, цим самим не провокуючи опір місцевого населення. Саме тому важливим моментом при створенні Малоросійської колегії було включення до неї 4-ох представників української шляхти, при цьому Катерина підкреслювала спадкоємність адміністративної політики [11, с.97].

Імператриця добре знала про антиросійські настрої, які були поширені серед українського населення, а особливо козацької старшини і прагнула змінити це невдоволення на прихильність і любов. В інструкції Рум'янцеву вона писала: «час самий собою відкриє очі народу і доведе, наскільки йому буде легше і веселіше, коли буде влаштований кращий в усьому порядок, він побачить себе позбавленим від багатьох маленьких тиранів, які його мучили, але і сьогоднішній час різними способами може вам посприяти... і ви залучитесь великою довірою з боку народу» [21, с.376].

Протягом останніх років гетьманування К. Розумовського, з надзвичайною швидкістю величезні обшири державних земель, на яких мешкали вільні селяни, переходили до старшини, а це перетворювало її в привілейований заможний стан людяності; одночасно з тим вільні селяни перетворювались на залежних від землевласників. Це був крок до закріпачення селянства. Мобілізація земельної власності провадилася так швидко, що кадастри, укладені 1729 р. – «Генеральні слідства про маєтності в полках» вже не відповідали дійсному станові, внаслідок чого доводилося укладати час від часу додаткові.

Хоча сам П. Рум'янцев на посаді генерал-губернатора володів досить широкими правами, але фактично він був повністю під-

порядкований імперському уряду. Його влада в адміністративно-му плані була абсолютно незалежною від колегії, але він перебував в повному підпорядкуванні сенату та імператриці [42, с.45]. Малоросійська колегія призначалась, як звичайна губернська канцелярія і повністю залежала від Рум'янцева. Така форма була притаманна і діяльності попередніх колегій, проте зростає кількість її членів, був змінений порядок засідань, а також, що не менш важливе, українські і російські члени колегії були зрівняні в правах. Генерал-губернатор отримав значно більші повноваження і можна навіть сказати, його влада була фактично рівноправною владі гетьмана [43, с.252].

Отже в 60-х рр. XVIII ст. гетьманське управління та українська автономія були замінені на кероване намісництво та підпорядкування централізованій владі Російської імперії. Ця зміна відбулась після приходу до влади Катерини II і була спричинена рядом факторів, аналіз яких показує, що в більшій мірі вони були сфабриковані або навмисно нав'язані для легітимізації усунення від влади гетьмана К. Розумовського. Підтвердженням цього є і часті висловлювання імператриці з твердженнями, що українська автономія є перешкодою в зміцненні могутності Російської імперії.

Процес утворення та формування Малоросійської колегії повністю контролювався імперським урядом та й сам генерал-губернатор П. Румянцев-Задунайський, в основі своєї діяльності використовував інструкції Катерини II, а основним його завданням стало знищення автономії українських земель. Призначення на посаду генерал-губернатора Малоросії не адміністратора, а військового генерала П. Рум'янцева, тільки підтвердило бажання імператриці повністю підпорядкувати землі Лівобережної України своїй владі.

Список використаних джерел і літератури:

1. Лазаревский А. Описание старой Малоросии : в 3 т. / А. Лазаревский. – К., 1888–1902. – 256 с.
2. Лазаревский А. По поводу ста лет от смерти гр. П.А. Рум'янцева / А. Лазаревский // Киевская старина. – 1896. – №12. – С. 374-394.
3. Стороженко Н. Реформы в Малороссии при графе Рум'янцеве / Н.В. Стороженко. – К., 1891. – С. 27.
4. Миллер Д. Очерки из истории и юридического быта старой Малоросии. Превращение козацкой старшины в дворянство // КС. – 1897. – №2. – С. 118-220.
5. Максимович Г. Деятельность Рум'янцева-Задунайского по управлению Малороссией / Г. Максимович. – Нежин, 1913. – 399 с.
6. Слабченко М. Центральные учреждения Украины 17-18 вв. / М.Е. Слабченко. – Одеса, 1918. – 96 с.
7. Путро А.И. Левобережная Украина в составе Российского государства во второй половине XVIII века / А.И. Путро. – К. : Вища школа, 1988. – 140 с.
8. Дорошенко Д. Нарис історії України / Д. Дорошенко. – Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1966. – 598 с.
9. Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII–XVIII віках / А. Яковлів. – Варшава, 1934. – С. 72-175.
10. Оглоблин О. Люди старої України / О. Оглоблин. – Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1959. – 327 с.

11. Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760-1830 / З. Когут. – К. : Основи, 1996. – 317 с.
12. Гуржій О.І. Гетьманська Україна / О.І. Гуржій, Т.В. Чухліб. – К. : Альтернативи, 1999.
13. Мельник Л. Політична історія Гетьманщини XVIII ст. у документах і матеріалах / Л. Мельник. – К., 1997.
14. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. / Н. Яковенко. – К. : Генеза, 1997. – 380 с.
15. Струкевич О. Друга Малоросійська колегія та політична автономія України 1768-1780 / О. Струкевич // Старожитності. – 1993. – № 7. – С. 45-58.
16. ЦДІАК, ф.64, оп.1, спр.71, арк.72-73.
17. РГАДА, ф.3, оп.1, спр.12.
18. РГАДА, ф.13, оп.1, спр.55.
19. РГАДА, ф.13, оп.1, спр.62.
20. Манифест імператриці Катерини II // Киевская старина. – 1882. – №5. – С. 308-315.
21. Наставление, даное графу Петру Рум'янцеву, при назначении его малороссийским генерал-губернатором // Сборник Императорского исторического Общества. – СПб., 1871. – Т. 7. – С. 376-391.
22. Письма Екатерины II к А.В. Олсуфьеву // Русский архив. – 1863. – Т. 2. – С. 391-470.
23. Письмо графа П.А. Рум'янцева-Задунайского к генерал-прокурору князю А.А. Вяземскому о награждении малоросіян чинами / под ред. Н. Стороженко // Киевская старина. – 1891. – №1. – С. 176-177.
24. Акты по управлению Малоросією гр. П.А. Рум'янцева за 1767 г. / под ред. М.Ф. Владимирского-Буданова // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. – 1891. – Т. 5. – Ч.3. – С. 93-136.
25. Архив Малоросійской коллегии при Харьковском университете // Киевская старина. – 1882. – №1. – С. 193-198.
26. Доклад графа П. Рум'янцева о разных мероприятиях по управлению Малоросіей и собственоручные решения Екатерины II // Сборник Русского исторического общества. – СПб., 1872. – Т. 10. – С. 9-21.
27. Распоряжение графа П.А. Рум'янцева по управлению Малоросією // Черниговские губернские ведомости. – 1888. – №12. – С. 4; №13. – С. 4; №23. – С. 4; №25. – С. 4; №33. – С. 4.
28. ЦДІАК, ф.51, оп.3, спр.19147, арк.1-21.
29. Записка члена Малоросійской Коллегии, Григория Николаевича Теплова, составленная в царствование Императрицы Елисаветы Петровны: «О непорядках, которые происходят от злоупотребления прав и обыкновений, грамотами подтвержденных Малоросією» // Записки о Южной Руси. – СПб., 1857. – Т.2. – С. 170-197.
30. Записка члена Малоросійской Коллегии, Григория Николаевича Теплова, составленная в царствование Императрицы Елисаветы Петровны: «О непорядках, которые происходят от злоупотребления прав и обыкновений, грамотами подтвержденных Малоросією» // Записки о Южной Руси. – СПб., 1857. – Т.2. – С. 180-186.
31. Горобець В.М. Українсько-російські політичні відносини другої половини XVII-XVIII ст. : тенденції, характер, етапи / В.М. Горобець, О.К. Струкевич // Український історичний журнал. – 1997. – №1. – С. 36.
32. РГАДА, ф.13, оп.1, спр.57.
33. Лист Катерини до Олсуф'єва від 17 лютого 1764 р. // РА. – 1863. – Т. 2. – С. 427.
34. Маркевич А. Южная Русь при Екатерине II / А. Маркевич. – Одесса, 1893. – С. 24.

35. Значение царствования Екатерины II-й // Чтение в историческом обществе Нестора Летописца. – К., 1898. – Кн. 12. – С. 138-189.
36. ЦДІАК, ф.801, оп.2, спр.44, арк.24-28.
37. Собственноручное наставление Екатерины II князю Вяземскому при вступлении имь в должность генерал-прокурора // Сборник русского исторического общества. – СПб, 1871. – Т.7. – С. 345-349.
38. Ефименко А. Очерки истории Правобережной Украины / А. Ефименко. – К., 1895. – С. 114.
39. РГАДА, ф.13, оп.1, спр.63.
40. Зозуля С. «Опис міста Ніжина 1766 року» – маловідома архівна пам'ятка середини XIX ст. / С. Зозуля, О. Морозов // Ніжинська старовина. – 2008. – №7. – С. 3-14.
41. Полонська-Василенко Н. Історія України : в 2 т. / Н. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1992. –Т.1. – С. 484.
42. РГАДА, ф.13, оп.1, спр.76.
43. Рубан В. Краткая летопись Малой России / В. Рубан. – СПб, 1777. – 252 с.

Т. Прокоп

УСТРАНЕНИЕ К. РАЗУМОВСКОГО ОТ ГЕТМАНСКОЙ ВЛАСТИ И НАЗНАЧЕНИЯ П. РУМЯНЦЕВА-ЗАДУНАЙСКОГО ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРОМ МАЛОРОССИИ

В статье проанализирован процесс отстранения от власти К. Разумовского и назначения П. Румянцева-Задунайского на должность генерал-губернатора Малороссии. Автор рассматривает обстоятельства, при которых было уничтожено институт гетманства и установлен контроль над Левобережной Украиной российской имперской властью.

Придя к власти Екатерина II, поставила цель объединить все части Российской империи в единое унитарное государство с сильным центром. Для достижения этой цели, ей нужно было уничтожить автономию Гетманщины и отстранить от власти К. Разумовского. Она стремилась объединить все русские земли в единую административную, экономическую, социальную и культурную систему.

На пути к своей цели одним из первых шагов Екатерины II было устранение гетмана К. Разумовского, чего она и добилась посредством разных интриг. После удаления К. Разумовского, гетманскую администрацию передали в руки Малороссийской коллегии.

Ключевые слова: *К. Разумовский, П. Румянецв-Задунайский, Екатерина II, Малороссийская коллегия, ликвидация автономии.*

Taras Prokop

RETIREMENT OF HETMAN K. RAZUMOVSKY AND APPOINTMENT OF P. RUMYANTSEV-ZADUNAISKY AS A GOVERNOR OF MALORUSSIA

When Catherine the Great come to power she set a goal to integrate all the parts of Russian Empire into one unitary state with a strong center. To rich this goal she had to destroyed autonomy of Hetmanshchyna and to remove from power K. Razumovskiy. She didn't care about national identity, Catherine strongly believed that nationality just indicate the difference in level of development. She believed that with administrative integration and the equal level of development regional differences will disappear. So the final goal was to integrate all Russian lands into one imperial administrative, economic, social and cultural system.

To achieve her aim one of the first step of Catherine the Great was elimination hetman K. Razumovskiy from power and she made it by different conspiracies. Letter of Teplov, Hlukhiv council, the project and the right of inheritance hetmanship Mirovich together created conditions for retirement of Ukrainian hetman.

After removal of K. Razumovsky, the Hetman administration passed into the hands of the Malorussian Collegium's, headed by Rumyantsev, son of Peter orderly, well-known military leader who gained fame during the Seven Years War. To the Malorussian Collegium's consisted of eight members, four were Ukrainians and four Russians. Ukrainian members of the Malorussian Collegium's provided "attendance officers" that equates their rights with Russian representatives.

Power of P. Rumyantsev in the Hetmanate was actually equated to power of Hetman, it was limited only by so-called "Instructions of the province." But in fact, P. Rumyantsev in his work was always guided by the instructions of the Empress Catherine the Great, according to which he had various ways to promote integration of Ukrainian administrative system to the imperial and systematically to destroy the Ukrainian national rights and liberties

Key words: K. Razumovsky, P. Rumyantsev-Zadunaisky, Catherine II, Board, liquidation authority.

Отримано: 15.10.2014

УДК 94(477.4) 342.355.2

С. А. Сидорук

ЕВОЛЮЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ РЕКРУТСЬКОЇ ПОВИННОСТІ В ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ

З приєднанням Правобережної України до Росії, рекрутські набори до російської армії набули певних особливостей, які вирізняли її серед інших регіонів. У перші роки самодержавство намагалося засвідчити лібералізм до місцевого населення, що проявилось у питанні мобілізації до війська.

Рекрутчина, як одна з найважливіших державних повинностей, жорстко регламентувалася законодавчими і нормативними актами царського уряду: маніфестами, указами імператора та сенату, висновками Державної ради, тощо.

Аналіз законодавчої бази Російської імперії щодо виконання населенням Правобережної України рекрутської повинності, дає підстави стверджувати, що вона одразу відзначалася певними особливостями організаційного, соціально-станового та етнічного характеру, зумовленими обережною політикою інкорпорації нових територіальних надбань до імперії.

Військову повинність населення регіону виконувало на основі положень «Генерального установлення» 1766 р. і трьох рекрутських статутів (1831, 1857, 1862 рр.), які доповнювали і розширювали нормативну базу з урахуванням необхідності регламентації всіх аспектів організації та проведення рекрутських наборів у Правобережній Україні.

Ключові слова: законодавство, указ, маніфест, статут, рекрутська повинність, рекрутський набір, армія, Правобережна Україна, Російська імперія.